

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING OG'ZAKI VA YOZMA
NUTQLARINI OSHIRISHNING QULAY USULLARI**

Qobilova Nasiba Tolibovna

Navoiy viloyati Nurota tumani

34- umumiy o'rta ta'lim maktabi

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z boyligini oshirish albatta ta'lim tarbiya berish bilan birga olib boriladigan jarayon hisoblanadi. Kelajakda bola o'z o'rnini topishi uchun ham muloqotga kirishish qobiliyati bo'lishi lozim. Buning uchun o'quvchining og'zaki hamda yozma nutqi yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak. Quyidagi maqolada o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish usullari haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *yoza nutq, og'zaki nutq, ko'rgazmali qurollar, muloqotga kirishish qobiliyati, mashg'ulot rejasi.*

Nutq ikki ko'rinishga ega og'zaki va yozma nutq. Bular o'zaro uzviy bog'langan bo'lsa ham, har birining o'ziga xos xususiyati bor. Og'zaki nutqda tovushlar, so'zlar nutq orqali talaffuz qilinsa, eshitish a'zolari orqali qabul qilinadi. Shuning uchun o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishida, avvalo ularning nutqidagi kamchiliklar sabablarini aniqlash, uni bartaraf etish yo'llarini izlab topishimiz kerak.

Chiroyli so'zlashni, savodli, to'g'ri yozishni, o'z fikrini ravon va aniq bayon etishni bilmagan yoki bayon etolmagan o'quvchi bilimlarni muvafaqqiyat bilan o'zlashtira olmaydi. Har bir insonning nutqi chiroyli, mukammal, talaffuzi aniq, ravon bo'lsa, fikrlash doirasi keng, idrok qilishi ham teran bo'ladi. Nutq orqali odamzot o'zining ichki hissiyotlarini ham bayon qiladi, nutq esa barcha insonlarda ham bir xilda-to'la rivojlangan yoki shakillangan bo'lavermaydi.

Ba'zi bolalar tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilibgina qolmay, ularni bir-biridan farqlay ham olmaydilar. Nutqdagi bunday kamchiliklar darslarni o'zlashtirishda bolalar uchun sezilarli qiyinchiliklarni tug'diradi. Bunday hollarda logoped mashg'ulotlar yordamiga muxtoj bo'ladilar.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqlaridagi nuqsonlarni bartaraf etish o'quvchilar va logopedlar zimmasiga yuklanadi. Talaffuzdagi kamchiliklarni aniqlashda bolaning nutqini tekshirib ko'rish, nutq buzulish sabablarini o'rganish lozim. Buning uchun har bir bola nutqini tekshirish varaqasi to'ldirilib, qaysi tovushlar to'g'ri yoki noto'g'ri talaffuz qilayotgani belgilab boriladi. Nutq ostirish-ongli o'qishni, so'zlash va yozishga o'rgatishni, til haqida o'quvchilarning yoshi va tushunchasiga mos bo'lgan bilim berishni, ularning lug'at boyligini oshirishni,

boshqalarning nutqiga e'tibor va qiziqishni o'stirish, kitob o'qishga muhabbat uyg'otishni ko'zda tutadi.

Og'zaki nutiqqa o'rgatishning ilk davrida daktiologiya (qo'l alifbosi) dan foydalaniladi. Bu narsa bolalarning tovushlarni talaffuz qilib, o'zlashtirib borganlari sari faqat yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf, ona tili darslarida olib boriladigan barcha mashg'ulotlarning yetakchi o'rni nutq o'stirish bo'lib, u savod o'rgatish, chiroyli yozish ko'nikmalarini shakllantirish va fikrlash doirasini kengaytirish vazifalarini o'z ichiga oladi. Bu darslarda ko'proq amaliy maqsadlarni ko'zlash, til boyliklaridan nutqda foydalanish malakalarini shakllantirish, ijodiy fikrlash, o'quvchilarning til sezgirligini tarbiyalash lozim. Ularning og'zaki nutqini muntazam o'stirib boorish bog'anishli nutq, matn tuzishlarda amaliy yordam beradi.

Nutq o'stirish mashg'ulotlarida, ayniqsa, bolalarning badiiy asarlarni o'qib, hikoya qilib berishlariga katta ahamiyat beriladi. Badiiy asarlarni qayta hikoya qilib berishga o'rgatish va ularni sahnalashtirish, she'rni yod oldirish o'qituvchiga katta mahorat va mas'uliyat yuklaydi. Muallif tomonidan badiiy asar mazmuni qanchalik yorqin ifodalangan bo'lsa, unda ishtirok etuvchilarning nutqlari (gaplari) bolalarga ifodali, mazmunli yetkazilsa, u bolalarni hayajonlantiradi, his-tuyg'ularining rivojlanishiga, asar qahramonlari

bilan bo'ladigan voqealarning uzoq esda saqlanishiga, lug'atining boyishiga hamda nutqining grammatik jihatdan to'g'ri shakllanib borishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar hech qanday qiyinchiliksiz o'qituvchining asar yuzasidan bergan savollariga javob bera oladilar, ayrim so'zlarni, jumalarni takrorlaydilar, qahramonlarning ijobiy va salbiy tomonlarini xarakterlab beradilar, o'qituvchiga taqlid qilib, ularning ovozini o'xshatishga harakat qiladilar.

Yuqori saviyada yozilgan badiiy asarlar bolalarning nutq normalarini (me'yorlarini) muvaffaqiyatli o'zlashtirishlariga hamda tilning emotsional tomonlarini his etish qobiliyati rivojlanishiga, og'zaki nutqning intonatsion ifodaliligi shakllanishiga ta'sir etadi.

So'zlashish-suhbat metodidan bolalar lug'atini faollashtirishda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu metod orqali bola lug'atidagi so'zlardan o'rinli foydalanishga, gaplarni to'g'ri tuzishga o'rganib boradi.

Bunda o'qituvchi kichik guruhda tabiiy obyektlar va ularning modellari (o'yinchoqlar, suratlar)ga tayanish usullaridan, katta guruhlarda esa so'zli didaktik o'yinlardan foydalanadi.

Qayta hikoya qilish metodidan besh yoshli bolalar guruhida tashkil etiladigan ishlarda keng foydalaniladi. Uning yordamida bolalar nutqining leksik, grammatik, intonatsion jihatlari shakllanadi. Ular bog'lanishli dialogik va monologik nutqni badiiy asar namunalari yordamida amaliy tomondan egallab oladilar. Badiiy asarlarni qayta hikoya qilishga o'rgatishda o'qituvchining asosiy vazifasi mazkur

yoshdagi bolalarga mos boʻlgan, mazmuni va tili jihatidan bolalarga tushunarli boʻlgan asarlarni tanlashdir.

Hikoya oʻylab topish (toʻqish) metodi bolalarni ijodiy izlanishga, kuzatganlari boʻyicha hikoya tuzish, xotiradan hikoya tuzish, xayoliy hikoya tuzishga oʻrgatadi. Maqsadga muvofiq hisoblangan ish rejalaridan biri — bu mashgʻulotning oylik (4 haftalik) ish rejasidir. Oylik ish rejada mashgʻulotlarning izchilligi, unda ona tilining barcha komponentlari (lugʻat ishi, tovush madaniyatini tarbiyalash, bogʻlanishli dialogik va monologik nutq, tilning grammatik qurilishi)ni rivojlantirish oʻz aksini topadi. Bola nutqining hamma tomonlarini bir vaqtning oʻzida parallel tarzda rivojlantirib borish kerak, chunki bola nutqini oʻstirish boʻyicha ish vazifalari bir-biri bilan chambarchas bogʻliqdir. Shuning uchun bir mashgʻulotning oʻzida bola nutqini oʻstirishning bir necha vazifalari hal etiladi, ammo ulardan biri asosiy hisoblanib, boshqasi esa mashgʻulotning bir qismi sifatida rejalashtiriladi. Masalan, gap toʻgʻrisidagi tasavvurni shakllantirish, yaʼni soʻzlardan gap tuzish, gapni soʻzlarga ajratish asosiy vazifa qilib rejalashtirilsa, mashgʻulotning ikkinchi qismi sifatida gapdagi soʻzlar tarkibidagi qiyin talaffuz etiladigan tovushlar talaffuzi ustida mashq qilish rejalashtiriladi.

Har bir mashgʻulotni rejalashtirishda bolalar bilan ishlash usullari aniqlanadi. Ular mashgʻulotning murakkablik darajasiga qarab har xil boʻlishi mumkin: tabiiy materiallar va ularning modellari (oʻyinchoqlar), koʻrgazmali qurollardan foydalanish (rasmlar, illustratsiyalar, diafilmlar va kinofilmlar), oʻqituvchining nutq namunasi, badiiy matnlar; savol-topshiriqlar, koʻrgazmali qurollar, tushuntirish, magnitofon tasmalari, soʻzli didaktik oʻyinlar, sahnalashtirilgan oʻyinlar va hokazolar. Ish usullari nutqni rivojlantirish boʻyicha vazifalarning mazmuniga (fonetika, leksika, grammatika) va nutqiy malakalarning rivojlanganlik darajasiga qarab tanlanadi.

Mashgʻulot rejasida (konspektda) testli (matnli) didaktik materiallar — ertaklar, sheʼrlar, hikoyalar, topishmoqlar, maqollar, tez aytishuvlar alohida oʻrinni egallaydi. Bu materiallar mavzu jihatidan mashgʻulotning mazmuni, taʼlim-tarbiyaviy maqsadi, didaktik vazifalari bilan mos kelishi, nutqning ifodaliligini belgilovchi vosita sifatida soʻzlarni morfologik tomondan tahlil qilish, tovushlarni talaffuz etish ustida mashq qilish imkoniyatini taʼminlashi lozim. Bu materiallar obrazli va bolalarga mos boʻlishi kerak (hajmi, mazmunining murakkabligi, yangi soʻzlarning, tushunchalarning soni, ularning murakkabligi va hokazolar). Rejada yoki mashgʻulot ishlanmasida quyidagilar oʻz aksini topishi kerak: mashgʻulotning maqsadi (tarbiyaviy, taʼlimiy, ayniqsa, nutqiy vazifa); mashgʻulotni oʻtkazish joyi (guruh xonasi, boshqa xizmatchi va yordamchi xonalar yoki bolalar bogʻchasining yer maydoni, shahar koʻchasi, maktab binosi, xiyobon, bogʻ, dala, va hokazolar); ish usullari (kuzatish, suhbat, oʻqituvchining hikoyasi, didaktik oʻyinlar va

hokazo); didaktik materiallar (tabiiy obyekt, o‘yinchoqlar, rasmlar, badiiy asar matni).

Mashg‘ulot rejasi o‘qituvchiga butun bir mashg‘ulotni hamda uning har bir qismi tuzilishini aniq belgilashga, bir ish turidan ikkinchisiga o‘tish vaqtini aniq belgilashga, bolalarning emotsional reaksiyalariga, nutqiy holatlariga e‘tibor berishga, mashg‘ulot vaqtida yuzaga kelgan holatlarni va vaziyatlarni hal qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov I.A. «Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori», T., 1998- yil.
2. Ta‘lim taraqqiyoti. Boshlang‘ich ta‘lim, «Sharq» 1999-yil, 7-maxsus son.
3. Qosimova K. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi. 2015-yil.
4. Yangi tahrirdagi DTS - 2020-yil. Boshlang‘ich ta‘lim jurnali, 5-son
5. Sh.Rahmatullayev, A.Xojiyev. O‘zbek tilining imlo lug‘ati, 1995-yil
6. Abdullaeva K va boshqalar. Savod o‘rgatish darslari.T.,«O‘qituvchi».2019 – yil.
7. Abdullaeva Q. Raxmonbekova S. 2-sinfda. O‘qish darslari. (O‘qituvchi kitobi.) Toshkent. O‘qituvchi, 2018-yil.